

มโนทัศน์เรื่องนิพพานในกวีนิพนธ์ The Light of Asia ของเซอร์เอ็ดวิน อาร์โนลด์¹

วิศิษฐ์ ปิ่นทองวิชัยกุล²

บทคัดย่อ

บทความนี้มีจุดประสงค์เพื่อวิเคราะห์มโนทัศน์เรื่องนิพพานซึ่งเป็นศัพท์ที่สำคัญที่สุดทางพุทธศาสนาและปรากฏในกวีนิพนธ์ **The Light of Asia** กวีนิพนธ์พุทธประวัตินี้เป็นงานประพันธ์ของเซอร์เอ็ดวิน อาร์โนลด์ กวีชาวอังกฤษในสมัยวิกตอเรียเมื่อปี ค.ศ. 1879 ในช่วงเวลาดังกล่าว ปัญญาชนโลกตะวันตกเริ่มให้ความสนใจศึกษาพุทธศาสนาอันเป็นภูมิปัญญาแห่งโลกตะวันออก พวกเขาได้ศึกษาและตีความพุทธธรรมในพระไตรปิฎกและคัมภีร์อื่นๆ พุทธธรรมหัวข้อหนึ่งที่เป็นที่สนใจของนักวิชาการตะวันตกคือ นิพพาน คำว่า นิพพานได้รับการตีความเป็นความหมายต่างๆ นานา เช่น มีความหมายว่าการทำลายล้าง การดับสูญ หรือการสิ้นสลาย อย่างไรก็ตาม เซอร์เอ็ดวิน อาร์โนลด์ไม่ได้ให้ความหมายที่ตายตัวแต่อย่างใด ใน **The Light of Asia** กวีแสดงลักษณะของนิพพานว่ามีความคลุมเครือและยากแก่การให้คำจำกัดความ เซอร์เอ็ดวิน อาร์โนลด์นำเสนอมโนทัศน์ของนิพพานในกวีนิพนธ์โดยใช้การทางวรรณศิลป์ไว้สามแบบด้วยกัน ได้แก่ แบบปฏิเสธ แบบเปรียบเทียบ และแบบปฏิเสธ

คำสำคัญ: **The Light of Asia** / มโนทัศน์ / นิพพาน

Abstract

This paper analyzes the concept of Nirvana, one of the most important terms in Buddhism, in **The Light of Asia**, a classic poetic work on the Buddha's life and teachings composed by Sir Edwin Arnold in 1879 during the Victorian Period. At that time, some of the Western intellectuals began to take interest in Buddhism, one of the great wisdom traditions of the East. They studied and interpreted doctrines in the Tripitaka and other Buddhist texts.

¹ บทความชิ้นนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ เดอะ โลธ ออฟ เอเชีย ของเซอร์เอ็ดวิน อาร์โนลด์: ภูมิปัญญาตะวันออกในโลกตะวันตก (2548)

² วิศิษฐ์ ปิ่นทองวิชัยกุล อาจารย์ สำนักวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง

One term which attracted these scholars was Nirvana. This was interpreted variously as “annihilation” “extinction” and “nihilism” among others. However, Sir Edwin Arnold does not give a clear-cut definition of the doctrine. He considers Nirvana ambiguous and hard to define. To suggest the concept of Nirvana, Sir Edwin Arnold employs the literary devices: negative rejection statements, metaphors, and paradoxes.

Key words: The Light of Asia / concept / Nirvana

The Light of Asia เป็นกวีนิพนธ์พุทธประวัติที่ประพันธ์โดย เซอร์เอ็ดวิน อาร์โนลด์³ กวีชาวอังกฤษในสมัยวิกตอเรีย ช่วงศตวรรษที่ 19 เป็นเวลาที่โลกตะวันตกเริ่มให้ความสนใจ พุทธศาสนา อย่างจริงจัง มีการเผยแพร่เอกสารและงานแปลที่เกี่ยวข้องกับตัวบทพุทธศาสนาจำนวนหนึ่ง ปัญญาชน ตะวันตกได้ศึกษาเอกสารและงานแปลเหล่านี้ ประเด็นหนึ่งที่พวกเขาสนใจคือ ประเด็นตัวตนของ พระพุทธเจ้าและคุณค่าของคำสอนของพระองค์ ในโลกวรรณกรรม นักเขียนหลายคนถ่ายทอด ความคิดเห็นออกมาเป็นงานเขียนหลายเล่ม เซอร์เอ็ดวิน อาร์โนลด์ก็เช่นกัน เขาประพันธ์ **The Light of Asia** เพื่อแสดงความเข้าใจต่อตัวตนและคำสอนของพระพุทธเจ้า กวีนิพนธ์เล่มนี้ถือเป็นเพชรน้ำเอก ของวรรณกรรมพุทธประวัติ กวีแสดงเรื่องราวชีวิตของพระพุทธเจ้าตั้งแต่ตอนประสูติถึงตอนเสด็จ กรุงกบิลพัสดุ์เพื่อแสดงธรรมไว้อย่างงดงามน่าอ่าน

นอกจากเนื้อหาเกี่ยวกับพุทธประวัติ เซอร์เอ็ดวิน อาร์โนลด์ได้ใช้ความสามารถทางวรรณศิลป์ ถ่ายทอดหัวข้อและหลักธรรมจำนวนหนึ่งในกวีนิพนธ์ของตน ในบทความชิ้นนี้ผู้เขียนมุ่งศึกษามโนทัศน์ ของหัวข้อธรรมเรื่อง “นิพพาน” ที่กวีอธิบาย ผู้เขียนพบว่ากวีถ่ายทอดมโนทัศน์เรื่องนิพพานโดยใช้วิธีการ เชิงวรรณศิลป์ด้วยกันสามแบบ ได้แก่ แบบปฏิเสธ แบบเปรียบเทียบ และแบบปฏิเสธ

นิพพานหรือ Nirvāṇa เป็นคำที่มาจากภาษาสันสกฤต ประกอบรูปศัพท์จากอุปสรรค nis (ออก) และธาตุ vā (พัด ปลิว) มีความหมายว่า “พัดออกไป” (Monier-Williams, 2002: 557) ดังนั้น นิพพาน จึงหมายความว่า “การพัดเพื่อดับไฟ คือกิเลส” นิพพานถือเป็นศูนย์กลางของหลักธรรมและเป็นเป้าหมาย สูงสุดในพุทธศาสนา คำสอนใดๆ ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ต่างก็มุ่งให้ผู้ปฏิบัติได้ไปถึงซึ่งภาวะอุดมคติ ดังกล่าวทั้งนั้น อย่างไรก็ตาม ด้วยความหมายอันลึกซึ้งของนิพพาน ทำให้ผู้คนที่ได้ศึกษาพุทธปรัชญา ต่างตั้งคำถามต่อการมีอยู่ ลักษณะ รวมทั้งสภาวะของนิพพาน ในพระไตรปิฎกก่อนที่พระพุทธเจ้าจะทรง

³ เซอร์เอ็ดวิน อาร์โนลด์เป็นผู้สนใจภูมิปัญญาสากลของมนุษยชาติ เขาแปลและเรียบเรียงหนังสือสำคัญหลายเล่มของศาสนาโลก เช่น *The Song Celestials* (1885) แปลจากคัมภีร์ภควัทคีตา หรือ *Pearls of the Faith* (1883) แปลจากคัมภีร์อัลกุรอาน หลังจากทีอาร์โนลด์ ประพันธ์ **The Light of Asia** ออกสู่บรรณพิภพ คุณค่าของกวีนิพนธ์เล่มนี้ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงเซอร์เอ็ดวิน อาร์โนลด์แสดงการขอบพระทัยที่ประพันธ์ **The Light of Asia** ให้นานาชาติประเทศได้รู้จักกับเรื่องราวของพระพุทธเจ้าผ่านบทประพันธ์ทั้งดงาม และพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ช้างเผือก ให้แก่กวี

ประกาศธรรม พระองค์ดำริถึงนิพพานว่า “ธรรมที่เราเข้าถึงแล้วนี้ ลึกซึ่งเห็นยาก หยั่งรู้ตามยาก สบประณีต ตรรกหยั่งไม่ถึง (ไม่อยู่ในวิสัยของตรรกะ) ละเอียดอ่อน เป็นวิสัยที่บัณฑิตจะพึงทราบ” และมีข้อความเป็นคาถาต่อไปว่า “ธรรมอันเราเข้าถึงโดยยาก เวลานี้ ไม่ควรประกาศธรรมนี้มิใช่สิ่งที่สัตว์ผู้ถูกราคะโทสะครอบงำจะรู้เข้าใจได้ง่าย สัตว์ทั้งหลายผู้ถูกราคะย้อมไว้ ถูกกองความมืด (อวิชชา) ห่อหุ้ม จักไม่เห็นภาวะที่ทวนกระแส ละเอียดอ่อน ลึกซึ่ง เห็นยากละเอียดยิ่งนัก” (พระธรรมปิฎก, 2547: 22) จากพุทธดำรัสเองจะพบว่านิพพานเป็นสภาวะที่ยากแก่ความเข้าใจและเหนือวิสัยของภาษาธรรมดาที่จะอธิบายได้ แม้ในพระไตรปิฎกและอรรถกถาเองก็มีการใช้คำอื่นๆ มาอธิบายความหมายของคำว่านิพพานอยู่มาก เช่น บรมสัจจ์ อนุตะ มุตติ โมกขะ⁴ ในหนังสือเรื่อง พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก สุนทร ณ รั้งษ์ ได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับภาวะของนิพพานไว้ว่า

ภาวะที่เรียกว่านิพพานนั้นมีอยู่จริง แต่เป็นภาวะที่ไม่มีอะไรอย่างในโลกมี กล่าวอีกนัยหนึ่งอะไรก็ตามที่มีอยู่หรือปรากฏอยู่ในโลก สิ่งเหล่านั้นไม่มีอยู่เลยในภาวะที่เรียกว่านิพพาน ไม่มีทั้งดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ ไม่ใช่ทั้งโลกนี้และโลกหน้า ตามปกติเวลาเราคิดถึงสิ่งที่มีอยู่สิ่งใดสิ่งหนึ่ง เราจะคิดถึงสิ่งนั้นในลักษณะที่มันเคลื่อนไหวไปในทิศทางใดทิศทางหนึ่ง หรือเคลื่อนไหลมาจากทิศทางใดทิศทางหนึ่ง ถ้าไม่ใช่ทั้งเคลื่อนไปและเคลื่อนมาก็ต้องหยุดนิ่งอยู่กับที่ ณ ที่ใดที่หนึ่ง แต่ภาวะที่เรียกว่านิพพานนั้นไม่ใช่ทั้งการมา ไม่ใช่ทั้งการไปและไม่ใช่ทั้งการหยุดนิ่งอยู่กับที่ ไม่ใช่ทั้งการแตกดับ (จติ) ไม่ใช่ทั้งการเกิด (อุปบัติ) เป็นภาวะที่หาที่ตั้งไม่ได้ จึงมีอาจากกล่าวได้ว่ามันมีอยู่ ณ ที่ใด ทั้งเป็นภาวะที่ปราศจากอารมณ์ด้วยประการทั้งปวง ภาวะดังกล่าวนี้เองที่พระพุทธองค์ตรัสว่าเป็นที่สุดแห่งทุกข์ (สุนทร ณ รั้งษ์, 2543: 487-488)

นิพพานเป็นภาวะที่เข้าใจได้ยาก ผู้ปฏิบัติและเห็นแจ้งด้วยตนเองเท่านั้นที่จะรับรู้สภาพของพุทธอุดมคตินี้ นิพพานเป็นสิ่งที่ลึกซึ้งและละเอียดเกินภาษาธรรมดาจะอธิบายให้กระจ่างได้ อย่างไรก็ตาม ผู้ศึกษาพุทธธรรมมีสิทธิที่จะตีความนิพพานเพราะการตีความนำมาซึ่งความรู้ความเข้าใจ เพียงแต่ต้องตระหนักว่าไม่ควรตัดสินหรือให้ข้อสรุปอย่างง่าย ๆ เพียงเพราะได้พบถ้อยคำหรือความหมายบางประการที่ตรงเข้ากับนิพพานในแบบที่ตนประสงค์ให้เป็น หรือภาพนิพพานที่ตนคิดวาดเอาไว้ล่วงหน้า (พระธรรมปิฎก, 2547: 35)

เมื่อครั้งนักวิชาการโลกตะวันตกศึกษานิพพานที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพุทธศาสนา พวกเขาพยายามตีความหัวข้อธรรมนี้ตามความเข้าใจของตนเอง บรรดาปัญญาชน เช่น ยูจีน เบอร์นูป (Eugène Burnouf) และบาร์เธเลมี แซงต์-ฮิลแอร์ (Barthélémy Saint-Hilaire) ให้คำนิยามหรือวลีจำกัดความ

⁴ ในหนังสือ *ประโยชน์สูงสุดของชีวิตนี้* หน้า 183-188 พระธรรมปิฎกได้ประมวลเอาคำศัพท์ที่ใช้เรียกสภาวะของนิพพานไว้ทั้งหมดถึง 87 คำ

ของสภาวะนิพพานที่น่าสนใจไว้มาก มีการใช้คำว่า “Extinction” “Non-existence” “Nonentity” หรือวลี “The absorption into the divine spirit” “The annihilation of individual” เป็นต้น อย่างไรก็ตาม คำต่างๆ เหล่านี้ไม่สามารถให้คำจำกัดความที่ครอบคลุม อีกทั้งยังมีน้ำเสียงในด้านลบซึ่งไม่ตรงกับอุดมคติอันสูงสุดของพุทธศาสนา⁵

ใน **The Light of Asia** เซอร์เอ็ดวิน อาร์โนลด์ก็ได้กล่าวถึงพุทธธรรมเรื่องนิพพานไว้ กวีนิพนธ์ดังกล่าวถือเป็นเพชรน้ำเอกแห่งวรรณคดีพุทธประวัติ ที่กำเนิดในโลกตะวันตกและได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวาง นิพพานในมโนทัศน์ของอาร์โนลด์ต่างไปจากความเข้าใจของบรรดาปัญญาชนต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 กวีไม่ได้ให้ข้อสรุปใดๆ ที่ชี้ชัดว่านิพพานคือสิ่งนั้นสิ่งนี้ แต่กล่าวว่านิพพานมิได้หมายถึงการดับสิ้น แต่เป็นชีวิตหรือสภาพที่อยู่เหนือปรากฏการณ์และคำอธิบายของมนุษย์ เป็นความจริงที่อยู่เหนือความจริงและเป็นความสงบยากที่จะเข้าใจ “And I have also maintained that Nirvana is by no means annihilation, but life beyond the life of the sense, more truly life than we living can know, a peace which passeth understanding.” (Wright, 1950: 432) จะเห็นว่าทัศนะเรื่องนิพพานของ อาร์โนลด์ค่อนข้างสอดคล้องกับทัศนะเรื่องนิพพานของสุนทร ภูมิจึง

ใน **The Light of Asia** อาร์โนลด์กล่าวถึงนิพพานไว้หลายแห่งด้วยกัน การถ่ายทอดนิพพานผ่านการประพันธ์ของอาร์โนลด์แสดงออกซึ่งความเข้าใจและการตีความของกวี กวีใช้กลวิธีการประพันธ์ร้อยกรองโดยอาศัยภาพพจน์ความเปรียบเทียบทั้งลีลาวรรณศิลป์สร้างความหมายของนิพพานขึ้นมา ใน **The Light of Asia** อาร์โนลด์อธิบายความหมายของนิพพานไว้สามแบบด้วยกัน คือ แบบปฏิเสธ แบบเปรียบเทียบ และแบบปฏิเสธการสร้างสรรค์ความเปรียบเทียบนี้ไม่ได้เป็นเรื่องใหม่ แต่ได้ปรากฏอยู่แล้วในคัมภีร์ทางศาสนาพุทธโดยเฉพาะพระไตรปิฎก แสดงว่าอาร์โนลด์ประพันธ์ให้สอดคล้องกับการอธิบายความหมายของนิพพานในคัมภีร์ของพุทธศาสนา พระธรรมปิฎกขยายความเฉพาะเรื่องนิพพานในหนังสือเรื่อง **ประโยชน์สูงสุดของชีวิตนี้** หน้า 23-26 ที่เป็นการอธิบายความหมายให้ละเอียดขึ้นจากหนังสือ **พุทธธรรม** ท่านได้สรุปวิธีพูดถึงหรืออธิบายนิพพานในพระไตรปิฎกไว้สี่แบบ คือ

1. แบบปฏิเสธ คือ การให้ความหมายของนิพพานไปในเชิงปฏิเสธ แสดงการละ การกำจัด การเพิกถอนภาวะไม่ติไม่งาม ไม่เกื้อกูล ไม่เป็นประโยชน์ เช่นว่า นิพพานคือความสิ้นราคะ สิ้นโทสะ สิ้นโมหะ

⁵ ในหนังสือ **The British Discovery of Buddhism** หน้า 102-10 Phillip C. Almond อภิปรายถึงมโนทัศน์เรื่องนิพพานที่ปัญญาชนโลกตะวันตกพยายามศึกษาและตีความไว้อย่างน่าสนใจ

⁶ ตัวอย่างวรรณคดีพุทธประวัติเล่มอื่นๆ ที่ปรากฏในสมัยวิกตอเรีย ได้แก่ **The Story of Gautama Buddha and His Creed: An Epic** (1871) ประพันธ์โดย Richard Phillips และ **Sakya-Muni : The Story of Buddha** (1887) ประพันธ์โดย Sidney Arthur Alexander

2. แบบไวพจน์ คือ การใช้คำที่มีความหมายคล้ายกันอันแสดงภาวะสูงสุดและบริสุทธิ์มาแทนคำนิพพาน เช่นคำว่า สุทธิ เหมะ ปณีตะ⁷ เป็นต้น

3. แบบอุปมา คือ การเปรียบเทียบภาวะของนิพพานและลักษณะของผู้นิพพาน เช่น คำเปรียบเทียบนิพพานว่าเป็นเหมือนภูมิภาคอันน่าน่ารื่น หรือเปรียบพระอรหันต์เหมือนโคนำฝูงที่ว่ายตัดกระแสน้ำข้ามถึงฝั่งแล้ว

4. แบบบรรยายภาวะโดยตรง คือ การแสดงภาวะของนิพพานอย่างเป็นปรัญาซึ่งเป็นข้ออธิบายที่ละเอียดลึกซึ้งที่นักการศึกษาส่วนใหญ่สนใจและอภิปรายกัน ส่วนใหญ่จะปรากฏในคัมภีร์ที่เป็นพุทธวจนะ⁸

ต่อไปจะเป็นการอภิปรายถึงลักษณะเด่นของการอธิบายความหมายของนิพพานใน กวินินพจน์ **The Light of Asia** ในกวินินพจน์เล่มนี้เซอร์เอ็ดวิน อาร์โนลด์นำเสนอความหมายของนิพพานไว้สามแบบด้วยกัน ได้แก่ แบบปฏิเสธ แบบเปรียบเทียบ และแบบปฏิเสธ

1. แบบปฏิเสธ

เนื่องจากนิพพานเป็นภาวะอุดมคติและเป็นสภาพอันบริสุทธิ์ วิธีการตีความแบบหนึ่งซึ่งไม่น่าไปสู่มิชฌาติฏฐิคือการอธิบายว่านิพพานเป็นสิ่งที่ปราศจากลักษณะอันเป็นโทษ ใน **The Light of Asia** อาร์โนลด์ถ่ายทอดความหมายของนิพพานโดยวัจนลีลาเชิงปฏิเสธ กล่าวคือ กวีแสดงสัจตถะของการละการถอน การกำจัดความไม่ดีไม่งามและความไม่เป็นประโยชน์ ตามโลกทัศน์ของคนทั่วไป สิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบตัวมักประกอบด้วยคู่ตรงข้ามที่ขัดแย้งกัน เช่น สูง-ต่ำ ความเป็นเรา-ความเป็นอื่น ความดี-ความชั่ว ผู้ศึกษาพุทธธรรมอาจตั้งคำถามต่อนิพพานต่างกันไป เช่น นิพพานคือสภาวะที่เป็นสุขนิรันดร์ หรืออาจเป็นสภาวะกลางที่ไม่มีทั้งสุขและทุกข์ อย่างไรก็ตาม การแสดงความเห็นที่อาจจะดูไม่ผิดคือการปฏิเสธความเป็นโทษของนิพพาน เพราะทัศนะเช่นนี้ไม่ได้ข้ามไปถกเถียงเรื่องการมีอยู่ของความสุขนิรันดร์อันเลิศเลอ และนำเสนอมิติของนิพพานที่เป็นความจริงแท้คือไม่มีความเป็นโทษ

ใน **The Light of Asia** อาร์โนลด์พรรณนารุ่งอรุณแห่งชัยชนะของพระพุทธเจ้าที่มีต่อปวงมารอันเป็นบุคลาธิษฐานของกิเลสทั้งมวล พระองค์ทรงบรรลุอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณตรัสรู้เป็นพระผู้มีพระภาค ณ ตอนนั้นกวีกล่าวถึงนิพพาน กวีใช้กลวิธีวัจนลีลาเชิงปฏิเสธในการถ่ายทอดความหมายของนิพพาน

⁷ สุทธิ หมายถึง ความบริสุทธิ์ เหมะ หมายถึง ความเกษม และปณีตะ หมายถึง ความประณีต

⁸ ตัวอย่างคัมภีร์ของพุทธวจนะที่บรรยายสภาวะของนิพพานโดยตรงจากพระไตรปิฎก คัมภีร์ขุททกนิกาย อุทาน เล่ม 25 ข้อ 160 หน้า 207 ฉบับภาษาบาลี (ฉบับสยามรัฐ) มีอยู่ว่า ในคราวหนึ่งพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมีกาแก่ภิกษุทั้งหลาย และได้ทรงเปลี่ยนพระอุทานว่า “มีอยู่ณะ ภิกษุทั้งหลาย ไม่เกิด (อชาตะ) ไม่เป็น (อภูตะ) ไม่ถูกสร้าง (เอกตะ) ไม่ถูกปรุงแต่ง (อสังขตะ); หากว่า ไม่เกิด ไม่เป็น ไม่ถูกสร้าง ไม่ถูกปรุงแต่ง จักมิได้มีแล้วไซ้ การรอดพ้นภาวะเกิดแล้ว เป็นแล้ว ถูกสร้าง ถูกปรุงแต่ง ก็จะไม่พึงปรากฏในโลกนี้ได้เลย; แต่เพราะเหตุที่ไม่เกิด ไม่เป็น ไม่ถูกสร้าง ไม่ถูกปรุงแต่ง ฉะนั้นการรอดพ้นภาวะเกิดแล้ว เป็นแล้ว ถูกสร้าง ถูกปรุงแต่ง จึงเกิดได้”

The aching craze to live ends, and life glides—

Lifeless—to nameless quiet, nameless joy,

Blessed NIRVĀNA—sinless, stirless rest—

That change which never changes!

(VI: 113)

จากกวีนิพนธ์ที่ยกมาข้างต้น จะเห็นว่าอาร์โนลด์ใช้คำสำคัญหลายคำมาอธิบายสภาวะของนิพพาน จุดร่วมของคำสำคัญเหล่านี้คือ เป็นคำที่มีนัยเชิงปฏิเสธ ได้แก่ “Lifeless” และ “nameless” และเป็นคำที่แสดงลักษณะอันปราศจากโทษ ได้แก่ “sinless” และ “stirless” อาร์โนลด์พรรณนาว่าเมื่อความหลงผิดที่ปรารถนาจะมีชีวิตอยู่นั้นดับลง ชีวิตก็จะเคลื่อนเข้าสู่ภาวะไร้ชีวิต คำว่าไร้ชีวิตในที่นี้อาจฟังดูคล้ายมีน้ำเสียงด้านลบ แต่หากพิจารณาเงื่อนไขของชีวิตที่แสดงในกวีนิพนธ์ จะพบว่าชีวิตเป็นผลลัพธ์ของต้นเหตุหรือวิชาอันเป็นเหตุแห่งความมัวหมองและความทุกข์ ดังนั้นความไร้ชีวิตน่าจะแสดงลักษณะตรงกันข้ามคือ ภาวะไร้ซึ่งกิเลสและอวิชชา ส่วนการบรรยายสภาพนิพพานว่าเป็นความปิติ (joy) ที่ปราศจากนาม หมายความว่า นิพพานเป็นสภาวะที่อยู่เหนือการให้คำจำกัดความไม่สามารถนำเอาคำนามทั่วไปมากำหนดได้ นอกจากนี้ การระบุว่านิพพานเป็นการพัก (rest) ที่ปราศจากความสิ้นบาปและความไม่สิ้นไหวยังสะท้อนการตีความที่แยบยล เพราะการกล่าวอ้างเช่นนี้สามารถเลี่ยงการเกิดความเข้าใจผิดอันเป็นมิจฉาทิฐิได้ เป็นการกล่าวถึงสภาวะไร้โทษซึ่งควรจะเป็นลักษณะของจุดหมายอันเป็นอุดมคติสูงสุดของศาสนา

2. แบบเปรียบเทียบ

การอธิบายนิพพานประการต่อไปที่ปรากฏใน **The Light of Asia** คือ การกล่าวเปรียบเทียบนิพพานให้เป็นเหมือนภูมิภาคหรือสถานที่ ในการบรรยายภาวธรรมอันบริสุทธิ์ที่อยู่เหนือความเข้าใจจำเป็นต้องอาศัยการเปรียบเทียบให้เห็นเป็นรูปธรรม นิพพานเป็นจุดหมายของผู้ปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าและเป็นเสมือนเส้นชัยแห่ง การเดินทางทางจิตวิญญาณ ดังนั้นจึงมีการใช้ความเปรียบให้นิพพานเป็นเหมือนจุดหมาย ในพระไตรปิฎก คำเรียกนิพพานกลุ่มหนึ่งที่ปรากฏบ่อยคือ คำที่แสดงนิพพานว่าเป็นสถานที่ เช่น อุดมบุรี นิพพานนคร ซึ่งได้กลายมาเป็นเทศนาโวหารและสำนวนวรรณคดีในภาษาไทยว่า อมตมหานครนฤพาน (พระธรรมปิฎก, 2547: 26) ใน **The Light of Asia** เซอร์เฮ็ดวิน อาร์โนลด์ใช้ภาพพจน์เปรียบเทียบนิพพานเป็นสถานที่ในอุดมคติเช่นกัน

ในบทสุดท้ายของกวีนิพนธ์ อาร์โนลด์ร้อยเรียงหลักธรรมสำคัญทางพุทธศาสนาด้วยวรรณศิลป์ที่มีความวิจิตรบรรจง เมื่อภวิพรรณนาถึงหลักธรรมของบุคคลที่มุ่งจะเข้าสู่ภาวะของพระอรหันต์บุคคลทั้งสี่จำพวก กวีแสดงการตีความนิพพานไว้ว่าเป็นดังเส้นชัยของผู้ปฏิบัติปฏิบัติชอบเหล่านี้

*To such commencement hath the First Stage
touched,*

*He knows the Noble Truths, the Eightfold
Road:*

By few or many steps such shall attain

NIRVĀNA's blest abode.

(VIII: 152)

ปฐมบทแห่งอริยบุคคลที่จะได้โสดาปัตติผล (the First Stage) คือการต้องเรียนรู้และบรรลุซึ่งอริยสัจ 4 (the Noble Truths) และมัชฌิมาปฏิปทาหรือมรรคมีองค์ 8 (the Eightfold) ในที่นี้ อาริโนลด์วาดภาพนิพพานในมิติที่เป็นพื้นที่ กวีใช้คำว่าที่พำนัก (abode) แสดงพื้นที่ที่มีมิติเชิงกายภาพอย่างชัดเจน นอกจากนี้ กวียังเปรียบอริยสัจและมัชฌิมาปฏิปทาหรือมรรคมีองค์ 8 เป็นดั่งถนนที่ทอดยาวไปสู่นิพพาน ในเทศนาโวหารของไทย การอธิบายมัชฌิมาปฏิปทามักใช้ความเปรียบว่าเป็นทางสายกลาง นิพพานจึงได้รับการตีความว่าเป็นสถานที่อันประเสริฐ

อาริโนลด์เปรียบเทียบนิพพานว่าเป็นดั่งสถานที่อีกครั้งเมื่อกล่าวถึงพระอริยบุคคลที่สำเร็จอรหัตผลบรรลุความจริงอันสูงสุด เมื่อบุคคลสามารถละกิเลสอันได้แก่สังโยชน์ 10 ประการได้แล้ว เขาผู้นั้นก็จะหลุดพ้นจากวัฏสงสารล่องไปสู่นิพพานนครอันอยู่สูงเหนือสรรพสิ่ง

*As one who stands on yonder snowy horn
Having naught o'er him but the boundless blue,
So, these sins being slain, the man is come
NIRVĀNA's verge unto.*

(VIII: 153)

แม้มิได้บรรยายนิพพานให้เป็นสถานที่ที่เป็นรูปธรรมอย่างชัดเจน แต่กวีแสดงตำแหน่งของนิพพานว่าเป็นภูมิภาคที่อยู่เหนือขึ้นไป จะเห็นได้ว่านิพพานในมโนทัศน์ของเซอร์เจ็ดวิน อาริโนลด์เป็นสถานที่ที่มีพื้นที่ มีที่ตั้ง และมีตำแหน่ง กวีเปรียบพระอรหันต์ผู้บริสุทธิ์ว่าเหมือนคนที่ยืนอยู่บนยอดเขาสูงที่ตาข่ายไปด้วยหิมะขาว ไม่มีสิ่งใดมากีดขวางทัศนียภาพอันสุดลูกหูลูกตา กวีแสดงพื้นที่ทอดสูงบนภูเขาท้องฟ้าสีครามอันกว้างไกลหาจุดสิ้นสุดมิได้ ณ จุดนั้น บุคคลผู้เป็นอริยเจ้าชั้นอรหันต์ก็กำลังจะก้าวย่างไปสู่ดินแดนแห่งนิพพาน

การเปรียบเทียบนิพพานเป็นภูมิภาคอีกแห่งหนึ่งใน The Light of Asia คือการเปรียบนิพพานเป็นห้วงมหรณพ มนุษย์ผู้วิวัฒน์ตนจนถึงภาวะอันบริสุทธิ์จะเข้าไปสู่นิพพานมหรณพ

Never shall yearnings torture him, nor sins
Stain him, nor ache of earthly joys and woes
Invalidate his safe eternal peace; nor deaths
And lives recur. He goes
Unto NIRVĀNA. He is one with life,
Yet lives not. He is blest, ceasing to be.
OM, MANI PADME, OM! the Dewdrop slips
Into the shining sea!

(VIII: 146)

ในกวีนิพนธ์บทแรก อาร์โนลด์แสดงคุณลักษณะของผู้ที่เข้าสู่ภาวะแห่งนิพพานว่าเป็นผู้ปราศจากตัณหาและบาปทั้งปวง ชาติ ขรา มรณะของบุคคลนั้นสิ้นสุดลง แต่ประเด็นที่น่าสนใจอยู่ที่กวีนิพนธ์บทต่อมา ในกวีนิพนธ์บทดังกล่าว อาร์โนลด์แสดงการเดินทางทางจิตวิญญาณของผู้บรรลุนิพพานไปสู่สถานที่อันประเสริฐ กวีสร้างมโนทัศน์เรื่องการเข้าถึงนิพพานอันเป็นนามธรรมให้ออกมาเป็นรูปธรรม เมื่อทำการเทียบเคียงวลีที่แสดงความสัมพันธ์เชิงคู่ขนานจะพบว่าอริยบุคคลผู้หลุดพ้นได้รับการเปรียบเป็นมณีน้ำค้าง ส่วนนิพพานได้รับการเปรียบเทียบเป็นห้วงมหรณพ ดังนี้ “He goes” มีความสัมพันธ์เชิงคู่ขนานกับ “the Dewdrop slips” ส่วน “Unto NIRVĀNA” มีความสัมพันธ์เชิงคู่ขนานกับ “Into the shining sea” ในที่นี้นิพพานได้รับการอุปมาดังสาครซึ่งเป็นมิติที่มีพื้นที่และอาณาบริเวณในการถ่ายทอดความคิดเรื่องนิพพานในกวีนิพนธ์นี้ อาร์โนลด์ได้แรงบันดาลใจมาจากมนตราหรืออาถรรพ์หกคำคือ “OM, MANI PADME, HUM” อันมีที่มาจากคัมภีร์ทางพุทธศาสนา महाยान ที่ชื่อว่า *Karaṇḍavyūha* คัมภีร์เล่มนี้บันทึกเรื่องราวอภินิหารของพระอวโลกิเตศวรเป็นภาษาสันสกฤต คำว่า “MANI” หมายถึงมณี ส่วน “PADME” หมายถึง ดอกบัวหลวง ภาพมณีน้ำค้างกลิ้งบนดอกบัวหลวงและใบอาจระฐานจินตนาการกวีให้สร้างมโนภาพแสดงจิตวิญญาณอันบริสุทธิ์ที่กลิ้งไหลจากใบบัวหลวงลงสู่ห้วงมหรณพแห่งนิพพานซึ่งปรากฏผ่านกวีนิพนธ์ที่ได้ยกมาข้างต้น นอกจากนี้ ภาพดังกล่าวอาจระฐานผู้อ่านให้นึกถึงแนวคิดเกี่ยวกับการรวมตัวของอาตมอันสู่ปรมาตมอันเป็นแนวคิดสำคัญของศาสนาพราหมณ์

3. แบบปฏิบัติ

เนื่องจากนิพพานเป็นภาวะที่ละเอียดลึกซึ้งเกินจะให้คำจำกัดความที่ชัดเจนหรือตายตัว กลวิธีหนึ่งที่เซอร์เอ็ดวิน อาร์โนลด์นำมาใช้อธิบายนิพพานคือการกล่าวเชิงปฏิทรรศน์ (Paradox) เพราะกลวิธีดังกล่าวไม่ได้ยืนยันความจริงในมิติเดียว แต่เป็นการตีความคำหรือแนวคิดที่มีความเลื่อนไหลของความหมาย เปิดพื้นที่และกระตุ้นให้ผู้อ่านสร้างความหมายด้วยตัวเองอีกทอดหนึ่ง กวีอธิบายนิพพานในเชิงปฏิทรรศน์ในกวีนิพนธ์ไว้ว่าบุคคลผู้ละทุกอย่างยอมได้ทุกสิ่งมา นิพพานไม่ใช่ทั้งการดับสลายและการมีอยู่

Seeking nothing, he gains all;

Foregoing self, the Universe grows 'I';

If any teach NIRVĀNA is to cease,

Say unto such they lie.

If any teach NIRVĀNA is to live,

Say unto such they err; not knowing this,

Nor what light shines beyond their broken lamps

Nor lifeless, timeless, bliss.

(VIII: 154)

ดังที่ได้กล่าวในตอนต้นของบทความแล้วว่า ในยุคสมัยของเซอร์เอ็ดวิน อาร์โนลด์ ปัญญาชนตะวันตกผู้ศึกษาพุทธปรัชญามักตีความความหมายของนิพพานลงไปตายตัวว่าเป็นภาวะดับสิ้นเชิง เช่น "Annihilation" "Extinction" "Nihilism" เป็นต้น แต่ใน **The Light of Asia** อาร์โนลด์ไม่ได้แสดงความคิดเห็นที่เด็ดขาดลงไปเช่นนั้น กลับมองเห็นภาวะอันยากจะให้ข้อสรุปของนิพพาน การมีอยู่ของนิพพานเป็นสิ่งที่ประณีตละเอียดอ่อนเกินที่อรรถกถาใดๆ จะเปิดเผยได้ กวีจึงใช้วรรณศิลป์บอกเล่าลักษณะของนิพพานที่มีความลึ้นไกล มีความหมายหลายนิติโดยการใช้นิพจน์

จากกวีนิพนธ์ข้างต้น อาร์โนลด์แสดงคำกล่าวย้อนแย้งว่า บุคคลผู้ละทุกสิ่ง (Seeking nothing) กลับได้ทุกสิ่ง (he gains all) บุคคลผู้ละตัวตน (Foregoing self) กลับกลายเป็นที่รู้จักของสากลจักรวาล (the Universe grows 'I') ในที่นี้ บุคคลดังกล่าวอาจมีนัยสื่อถึงพระพุทธเจ้า กวีใช้วรรณวิธีอรรถาธิบายนิพพานต่อไปว่าหากมีใครสอนว่านิพพานเป็นการ ดับสิ้น (cease) หรือเป็นการมีอยู่ (live) พวกเขาเหล่านั้นหาได้ถึงซึ่งความจริงไม่ อาร์โนลด์อาจกล่าวด้วยน้ำเสียงเชิงตำหนินักศึกษาจำพวกตื่นเขลาเหล่านั้นว่านิพพานมิใช่สิ่งที่รับรู้ได้ง่ายๆ ไม่ใช่แสงจากตะเกียงแตกหักที่พวกเขาใช้ (Nor what light shines beyond their broken lamps) แต่เป็นสิ่งที่ยากเหลือที่จะเข้าใจ ไม่ใช่สิ่งนั้น ไม่ใช่สิ่งนี้ ไม่ใช่ภาวะสุขที่เหนือกาลเวลาหรือสิ้นสูญ (Nor lifeless, timeless, bliss) จากบทประพันธ์ กวีไม่ได้ให้ข้อสรุปตายตัวว่านิพพานมีความหมายว่าอย่างไร แต่กวีวิพากษ์คำกล่าวที่ว่านิพพานคือการดับหรือการอยู่ อาร์โนลด์ปฏิเสธความคิดเห็นทั้งสองทาง ในที่นี้อาจกล่าวเชิงสรุปได้ว่า กลวิธีทางวรรณศิลป์เช่นนี้สอดคล้องกับพุทธพจน์อธิบายนิพพานที่พระธรรมปิฎกยกมาในข้อ 4 ที่ว่าด้วยการอธิบายนิพพานด้วยการบรรยายภาวะโดยตรง

เนื่องจากนิพพานเป็นอุดมคติสูงสุดในพุทธศาสนา เป็นภาวะที่ยากแก่การอธิบายเพราะมีความหมายละเอียดลึกซึ้ง ภาษาโดยทั่วไปแม้จะเป็นเครื่องมือสื่อสารให้มนุษย์รับรู้และเข้าใจ แต่ขีดความสามารถของภาษาอาจจำกัด ไม่สามารถแสดงรายละเอียดของความคิดนามธรรมอันสูงส่งและลึกซึ้งอย่างนิพพานได้ เซอร์เอ็ดวิน อาร์โนลด์อาจมีทัศนะว่าภาษาในเชิงวรรณศิลป์อาจเป็นเครื่องมือหนึ่ง

ที่ช่วยอธิบายโนทัศน์เกี่ยวกับนิพพาน ในฐานะที่ผู้มองเห็นความจริงดังกล่าว อาร์โนลด์จึงพยายามใช้วิธีการตีความและถ่ายทอดความหมายของนิพพานโดยอาศัยกลวิธีทางวรรณศิลป์สามวิธีด้วยกัน คือการกล่าวเชิงปฏิเสธ การกล่าวเปรียบเทียบว่าเป็นดังสถานที่ และการกล่าวเชิงปฏิเสธ อาร์โนลด์ใช้กลวิธีดังกล่าวเพื่อช่วยอธิบายและเติมเต็มความหมายนิพพานให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

กิตติกรรมประกาศ

ผู้เขียนขอขอบพระคุณ ผศ.ดร.ตรีศิลป์ บุญขจร และ ผศ.ดร.ดารินทร์ ประดิษฐ์ทัศนีย์ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ และคณะกรรมการพิจารณาบทความทางวิทยานิพนธ์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ สำหรับความเห็นและข้อเสนอแนะอันมีค่ายิ่ง

บรรณานุกรม

- พระธรรมปิฎก. 2547. **ประโยชน์สูงสุดของชีวิตนี้**. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.
- วิศิษฐ์ ปิ่นทองวิชัยกุล. 2548. “เดอะ ไลท์ ออฟ เอเชีย ของเซอร์เอ็ดวิน อาร์โนลด์: ภูมิปัญญาตะวันออกในโลกตะวันตก.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต (วรรณคดีเปรียบเทียบ) บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุนทร ณ รังษี. 2543. **พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Almond, Phillip C. 2003. **The British Discovery of Buddhism**. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press.
- Arnold, Edwin, Sir. 1998. **The Light of Asia**. Middlesex: Senate.
- Monier-Williams, Monier, Sir. 2002. **A Sanskrit-English Dictionary**. Delhi: Motilal Banarsidass.
- Wright, Brooks. 1951. **Sir Edwin Arnold: A Literary Biography of the Author of The Light of Asia**. Ph.D. Dissertation, Harvard University.